

legtöbb halotthoz eljutnak. Halálesetnél azonban sohase segítettek, mert mészárosnének halottat megfogni nem szabad.

Kuncsorgás volt a kenyerük a mészárosnének könnyű életük mellett is. Ott ácsorogtak naphosszat a széken és piacon, jó időben, rossz időben. Eltörődtek az emelésben, nehéz húsdarabok hordásában. Ha előregevedve magukra maradtak, jószág gyógyítgatásból éldegéltek.

Kiss Lajos.

(*Deutscher Auszug*). Das Fleischhauer Handwerk in Hódmezővásárhely. Verfasser gibt eine ausführliche Beschreibung der Vergangenheit und der Gegenwart des Fleischhauer- Selchier- und Schafstecher-Gewerbes der Stadt Hódmezővásárhely.

Társadalmi szempontú néprajzkutatás

(A magyar nyelvjárástanulmányozás új feladataihoz.)

A preromantikával a nép felé fordult irodalmi és nyelvészeti érdeklődés a népköltészet és néprajz (sajátságainak) tanulmányozásában nyilvánult meg, mely munka aztán erős lendülettel folytatódott a népiesnemzeti irány kedvező légkörében.¹ Ma ez újabb népfeléfordulás szellemi áramlatában nem találunk ily lendületes néprajzi tanulmányozást,² ellenkezőleg ezek mintegy jobban és jobban elapadnak. Az élettől nem elszigetelt, tehát reális népiesség a néprajzban és néprajztanban új szellemű emberekre akadt, de teljesen hiányoznak az ily munkálatok a néprajz kutatásában.

Pedig ma is ugyanaz a sajátságos fájdalom fogja el a nyelvészkutatót a néprajz vizsgálatánál, mely minden népi kultúra kutatójánál fellelhető, mert itt is elveszésben lévő társadalmi életforma ma még élő, de már pusztuló hirmondóit foghatjuk meg fülünkkel. A város messze tápázkodó egyeztető erejével, a nyomtatott betű és rádió ki nem védhető univerzáló hatalmával elmossa a néprajz sajátosságait és ez a nyelv, melyet ma a falu és kisváros beszél, néhány évtized múltán esetleg már megszűnt lesz, pedig ma talán Magyarországon lakosságának hetven százaléka beszéli többé-kevésbé.

A nyelvi élet két nagy közösségi mozdítója, a differenciáló és integráló erő társadalmi funkciót képvisel az együttélés minden termékében, így a nyelvben is, hol megjelenve a

¹ Erdélyi Lajos: Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Bp. 1905.—4. o.

² Szinyei József: A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelvtudomány. Bp. 1925. p. 20.

differentiáló erő képviseli az otthoni tájnyelvhez, a legigazibb lingua vernacula-hoz való ragaszkodást, melynek jellegzetessége az otthoni sajtóság tökéletesnek vélelése; vele szemben áll az egységbe foglaló erő, a társadalmi integrálás, mely politikai tényező volta mellett az irodalom és művelődés faktora. A tradicionális nyelvi ragaszkodással szemben fellépő nyelvi integrálódás egyrészt mint generációs tünet fogható fel (az egymásutáni nemzedékek egyidőben fellépő beszédkülönbözősége: ma úgy mondjuk falusias v. városi); azonban mint jellemkérdés is vizsgálható, mert némiképp a haladó szellemet viseli magán a ragaszkodó temperamentummal ellentétben.

Az egyéni, falu-, tájnyelvek, később nyelvjárások sűrűlődasos, egyezkedő illeszkedése új alakzatot hozott létre, melyeknek egyike, ha parancsoló hatalom kísérte köznyelvvé alakult.³ A nyelvjárásból eredt köznyelv tehát, uralomra jutva, szembefordul a nyelvjárásokkal és küzdelemben nyeri el területi hatalmát, de küzdelme emlékét viseli dialektális sajátságokban és szavakban, van egy kis makaróni-nyelv jellege. Egy nyelvjárás teljes tisztaságában soha nem lesz uralkodóvá és később is a nyelvjárásokból v. osztálynyelvekből (zsargon stb.) gazdagodik. Feladatként áll előttünk történetileg és számszerűleg áttekinteni e „küzdelem“ emlékeit, mert ezek megmutatják a nyelvjárások behatolását a felső-kulturába és emlékeztetnek a felső- és az alsókultura érintkezésére. Néznünk kell tehát az azonos nyelvbeli jövevényeket, úgy a köz-, mint a népnyelvben. De nemcsak e kettőt kell összevetnünk, hanem a nyelvjárásokat egymás közt is, mert minden közigazgatási és természetes elszigetelődés ellenére, állandó az érintkezés és átvétel, illetve egyenlítődé. Erre egyetlen módszer alkalmas, az ú. n. szóföldrajz (Wortgeographie), mely szavak és azok kiejtési formájának, ragok stb. határát vonja meg és abból tud el-
tűnt érintkezési pontokra, közigazgatási határookra következtetni.⁴

³ V. ö. a francia köznyelv kialakulását, hol Ile-de-France dialektusa a királyok terjeszkedő hatalmával terjedt el; vagy Luther közép-német dialektusát, mely irodalmi tényezőként jutott a nemzeti nyelv polcára.

⁴ V. ö. mint összefoglalást: *Ernst Gamillscheg*: Die Sprachgeographie Bielefeld—Leipzig 1919.; a németországi munka eredményességének teljes képét adja a Deutsche Dialektgeographie c. sorozat (Marburg) csaknem 30 kötete. — Magyarországon nem indult meg még a munka I. *Papp István*: Piano d'un Atlante Linguistico Ungherese (Kny. a Bollettino dell' Atlante linguistico italiano 1935. XIII. k.-ból (Udine) és *Papp István*: A területi elvek és a magyar nyelvjárások, Budapesti Szemle 1935 szept. V. ö. *Balassa József* Magyar Nyelvőr 65: 22—24.

Nemcsak honi szavakban, hanem idegen nyelvekből átvett jövevényszavakban is megfigyelhető a társadalmi és kulturális erők hatása. Ez egyrészt idegen országbeli szavak művelődés útján fentről lefelé való vándorlását jelenti, másrészt a határmenti kétnyelvűséget és egyes szavak befelé vándorlását.⁵ De ily szavak kiindulási pontja belső idegennyelvű sziget is lehet⁶; figyelni kell tehát annak hatóerejét. A nyelvi alakulási folyamat kiváló példája lehet az oly kétnyelvű hely, melynek beszédében a keveréknyelv,⁷ mint létezés fogható meg és az organikus átalakulás még észlelhető.

Mindezen pontokból (határról, idegennyelvű szigetekről) hatások indulnak ki. Miként (nép)irodalmi motívumoknál figyeljük azok vándorlásának útját, ugyanígy tekintettel kell lennünk a művelődési tárgyakkal vonuló szavakra, melyeknek földrajzi elterjedése adja meg a befolyásoló kultúra erejének mértékét és azt a viszonyt, melyben művelődésünk ezen környező v. befogadott népek műveltségével van. A belső jövevényszavak, ill. jövevénykultúra érdekes fényt vetne a magyar nép átvételi hajlandóságára.

Voltak szógyűjtőink, kik leginkább a köznyelvitől eltérő tájszavak gyűjtésével foglalkoztak. A teljes szókincsgyűjtés a nyelvjáráskutatásnak másik és szinte keresztülvihetetlen feladata: ez felsorolja a köznyelvi szavakat is, akár eltérő az alakjuk és jelentésük, akár nem, szinte szóstatistikai műnek számítana. Az ily gyűjtemények szóföldrajzi munkaként is szerepelnek, mert egy hely szavait sorolják fel és az országos (néprnyelvi) szókincs variációihoz mutatják az útát.⁸ Nehéz feladat ez, mert a szavakat használatuk eleveenségében kell megfognunk, mi hosszú munkaidőt és helyi kutatót kíván, ki kellő rétegeket tud megállapítani hangulati értékelés (tréfás, gúnyos, emelkedett, affektált, idegennek érzett szavak) és használat szempontjából (csak népirodalmi, közmondásbeli, közhasználatos szó) is külön tudja szedni a hallott szavakat. Az ily gyűjtő új feladatokat is vehet fel: a földmives réteg

⁵ Már *Melich János* érvényesít szóföldrajzi elveket Szláv jövevényszavaink (I. Bp. 1903) c. munkájában.

⁶ Egyes szavak az ország határán belül lévő idegen ajkú lakosok közséjeiből terjedhetnek el.

⁷ *Jak. Bleyer*: Das Deutschtum in Rumpfungarn c. gyűjteményében (Volksbücherei des Sonntagsblattes Bd. 2. Bp. 1928) *Heinrich Schmidt* (Die deutschen Mundarten Rumpfungarns S. 33) szól Balmazújváros keverék, német-magyar nyelvéről: pl. *mismr ugarolni* 'müssen wir ugarolni', *tort lafr tojo* 'dort läuft der folyó' s. i. t.

⁸ *Csúry Bálint*: Szamosháti szótár I. (A—K) Bp. 1935.

napi szókincsének vizsglatát, mi feltétlenül arra a megállapításra vinne, hogy a használatos szómenyiség nem oly csekély, mint azt eddig a messziségből állapítgatták (2—3—500 szavas parasztok!); a konkrét szavak csoportja még az aktív szókincs szempontjából is felülmúlja a bőbeszédű, de kevésszavú városi ember szókincsét. (Igy legalább egy babonától szabadulnánk meg.)⁹ A konkrét szókincs a tárgyi életre világítana rá; vizsgálendő a lelki élet kifejezés módja, annak tárgyilagos szemlélettől való távolsága és egyáltalában mértéke és bősége. — Szembeállítandó a hétköznapi munkás és pihenő idejének és a vasárnap beszédének szógazdagsága: vajjon nem visze-e ez is oly ellentétes csúcsokhoz, mint a hétköznapiok nyugodt („tempós”) életének és a mulatságok, ünnepek, vasárnapok féktelen erejű „duhajkodásának” ellentéte (polaritás). — Van-e különbség a férfi és nő, gyerek és felnőtt szóhasználatában?

Míg az ily kutatás és följegyzés személyes munka, addig a tárgykörök szerinti vizsgálat lehet írásos (kérdőívekkel): ez a szóföldrajz keretébe beilleszthető és evvel egybekötve tárgytörténeti szempontból fontos határmegállapító munka. (Tudomásom szerint 2 tárgykörbe tartozó vizsgálat folyik, mindkettőt Beke Ödön vezeti, ki állat- és növényneveket gyűjt és gyűjtet. Szintén csak speciális területtel foglalkozik Tomori Viola, csak hogy ő a lelki életre vonatkozó kifejezéseket gyűjti.)

Eddigi gyűjtéseink összefoglalása megmutatja, hogy mit hanyagoltunk el:¹⁰ főképen a hangtani sajátosságokra és a köznyelvben fel nem lelhető szavakra voltak tekintettel a feldolgozók. Horger Antal összefoglaló műve¹¹ mutatja, mit kell kiegészíteni: az alaktant, a szintaxist és a hangsúlyt; itt ezeken a területeken még csak kevés történt. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a szótól és hangkülönbségtől, mint nyelvjárási sajátóságtól, nem várunk mindent; ezek fölé helyezkedik még mint határoló és összefogó, a többi sajátosság ill. egyezés. Mert a gyűjtés mindig mint helyi motívumok összeszedése folyik; pedig nem ez a végső cél; a differenciált nyelvi tényeken fölül keressük a kapcsoló elemeket, melyek régebbi és újabb integrálásra mutatnak. A különbözőségek rajza csak tájnyelvek képét adja, az azonosságok összefoglalása azonban egy osztálynyelvhez: a közös népnyelvhez¹² és azonos szemléleten ala-

⁹ V. ö. Erdődi József: *Népünk és Nyelvünk* 8 (1936): 62—64.

¹⁰ A megfigyelendő vonások és a népnyelv fogalma szempontjából l. *Kelemen József*: *Népünk és Nyelvünk* 8: 39—41 és 33.

¹¹ A magyar nyelvjárások. Budapest 1934. 77 oldal. hangtan, 47 alaktan, 10 oldal mondattan: figyeljük az arányt.

puló magyar (esetleg paraszti) néplélektanhoz visznek.¹³ Az így kapott kép talán nyelvtörténetileg is értékesíthető, ha régi sajátsgot foglal magában, bár ez talán az egyes megőrzött, elszigetelt nyelvjárási sajátsgoknakál inkább föltehető. De társadalmi szempontból mindig érdekes a kérdés: új közmagyar vonásról van-e szó v. ősről.

*

A magyar nyelvjárási kutatások újra való megindulása régi vágya a magyar nyelvészeknek. Véletlen jellegű alkalmi munkásság után irányított munka képzett emberekkel: ez volna az ideál. Oly munka ez, melynek vezetője egyetemi intézet kellene, hogy legyen; csak hogy éppen itt kell csalódással megállapítanunk, hogy az egyetemen képzett tanárjelöltek vizsgálati szabályzatából a magyarországi nyelvjárások tanulmányozását tudománypolitikai — tehát nem tudományos, hanem inkább tudományellenes okokból — törölték.¹⁴ Ma még az egyetemek, főleg a vidéki egyetemek, elvállalhatnák ezt a munkát, mert számos hallgatójuk „kétnyelvű”: és így földolgozhatná saját nyelvjárását e nyelvjárási intézet számára és kiképezve alkalmas volna más területek tanulmányozására. Mintául szolgálhat a finnek módszere,¹⁵ kik felosztották hazájukat kutatási területekre és ösztöndíjasok, helyi megbízottak, alkalmi jelentkezők és folyóiratuk¹⁶ segítségével végzik e munkát. A kérdőíves módszer¹⁷ kellő kioktatással szintén segítségünkre van és természetesen első sorban a *vezetők* munkája, kik részben az országot járják,¹⁸ részben otthon dolgozzák fel

¹² Népünk és Nyelvünk 8: 64.

¹³ Ibid. 8: 39.

¹⁴ *Mészöly Gedeon*: Szegedi Füzetek 2 (1935): 221.

¹⁵ *Hakulinen Lauri*: A finn nyelvjárási szótár előmunkálatairól Magy. Nyelv XXX. (1934) 257 kk. — A finnek szerencsésen összefogták az összes kutatási módokat és a munkát vezető Sanakirjasäätiö = Szótáralapítvány évi kb. 50,000 pengő államsegélyt kap. Vannak helyi szógyűjtők (vegyes gyűjtő), utazó (speciális) gyűjtőjük, velük dolgoznak az egyetemi hallgatók, csoportos kirándulásokat rendeznek, Setälä kérdéssorozatot szerkesztett, cikkekben érdeklődnek egyes szavak iránt, szólás- és közmondásversenyeket rendeznek, vannak önkéntes levelezők s. i. t.

¹⁶ Sanastaja. Februárban jelent meg a 26. száma.

¹⁷ Magyar nyelvjárási kérdőívről ír *Papp I. I.* 5. jegyzetét. *Balassa József* 40 évvel ezelőtt szerkesztett kérdőívet: Magy. Nyr. 58: 71—76. Nálunk még Erdélyi Lajos szerkesztett kérdőívet. Utasításokat ad Balassa: A magy. nyelvjárások (Bp. 1899) függelékében. A német nyelvtérkép kérdőívét *I. Ferd. Wrede*: Deutscher Sprachatlas. 1 Lieferung. Marburg (Lahn) p. 15—16. — 40 mondat 325 szóval, melyekben a legfontosabb nyelvjárási sajátsgok fellelhetők.

¹⁸ *E. Edmond* 4 évig járta Franciaországot és jegyezte a nyelvjárási alakokat, melyeket odahaza *J. Gilliéron* dolgozott fel. Az ő hármas

az anyagot. A külföldi különböző típusú munkálatok tapasztalatai szintétikusan lennének egyesíthetők az eljövendő legjobb munka érdekében.¹⁹

Erdődi József.

(*Deutscher Auszug*). *Soziale Mundartenforschung*. Verfasser betrachtet die Mundarten als soziale Gegebenheiten, die den grossen umgestaltenden Kräften (Integrierung, Differenzierung) unterworfen sind. Diese Kräfte stehen im fortwährenden Kampfe miteinander: die Literatursprache uniformiert die Mundarten, dialektale Formen schleichen sich in die Schriftsprache. — Die Berührungen der Mundarten können nur durch die sog. wortgeographische Methode studiert werden, auch die Lehnwörter fremdsprachiger, inländischer Siedlungen und die der Grenzgebiete müssen auf wortgeographischer Grundlage untersucht werden. — Sammler sprachlicher dialektalischer Eigenheiten haben ausser lexikalischen, grammatikalischen, syntaktischen etc. Beobachtungen, ästhetische, soziale, ethnographische zu machen. — Nur die synthetische Zusammenfassung aller Arbeitsmethoden kann uns zum Erfolge verhelfen.

Kútsudár

Egy közlemény szerint a Dunántúl így hívják a kútgémről lefüggő rudat, amelynek végére a vödör van akasztva. Fehér és Somogy m.-ben a neve *sudárfa*, a Csallókozben *sudártéc*, a Balaton mellett, Vas, Somogy és Baranya m.-ben azonban csak egyszerűen *sudár*. A sudár, mint ismeretes, azonos a *sugár* szóval, s Veszelszkinél ez is előfordul 'kútsudár' jelentésben: „A' Gémes, vagy-is Kankalékos kútakra jó. *sugárok* válnak belőle, Ruha-száraztó kötél helyett-is él vele a' föld' népe falu helyeken“, mondja a vadszőlőről (A növevény-plánták stb., 1798, 447. l.). Ez az adat nagyon becses, mert a *Viburnum Lantana* nevű cserje *ostorménfa* nevét éppen onnan kapta, hogy ezt is kútostornak használhatták eleink (Beke, NNy. 4:129). A botanikusok kétségbe vonják ennek a magyaráztatnak a helyességét, mert szerintük ez a cserje nem alkalmas kútsudárnak. Azonban az *ostormén* mégsem jelenthetett mást, mint kútostort, s ha a vadszőlő venyigéje jó volt erre a célra, akkor megtette az *ostorménfa* is. A nehézség inkább ott van, hogy nem tudjuk, milyen lehetett a régi magyar gémes kút, s milyen volt rajta a kútostor. Az bizonyos, hogy évszázadokkal ezelőtt sokkal primitívebb lehetett, mint ma. Különben a *sugár*, *sudár* eredeti jelentése is csak 'ág, vessző' volt, mint ez az adat is bizonyítja: „A' gyűrű-fa' vesszőből jó sövénykerteket fonni, a' vékony sugáriból pedig kés, 's kanál kosarat kötni“ (uo. 174. l. vö. még NySz.). MA és PP szótáraiban *sugár* 'vitis', *sugár vessző*, *mellyel kötnek* 'vimen.' Beke Ödön.

kérdőívünk 1. a paraszti nép normális szókincséhez tartozó tárgykörök szerinti szócsoportokból, 2. csak regionálisan elterjedt szavakból, 3. 100 mondatból, melyek alkalmasok voltak a nyelviárások legfontosabb alak- és mondattani sajátságait megmutatni, állt.

¹⁹ V. ö. W. Kuhn: *Deutsche Sprachinselforschung*. Plauen i. Vogtl. 1934. — Adolf Bach: *Deutsche Mundartenforschung*. Heidelberg 1934.